

„מלחמת בר-כוכבא“

שמואל ייבין, „מלחמת בר כוכבא“
בצירוף נספחים, הערות, שמונה ציורים וש-
מונה לוחות, ע"ע 12+רסד, הוצאת מוסד
ביאליק של הסוכנות היהודית לארץ ישראל,
ירושלים תש"ו.

פרשת מלחמת בר כוכבא היא בלי ספק אחת הבעיות הסתומות ביותר בדברי ימי ישראל. אין לנו למעשה כל ידיעה ברורה ובלתי נשמעת לשתי פנים, לא על סיבות ההתפרצות האיומה, לכל הפחות על הסיבות הבלתי אמצעיות, ולא על מהלך הקרבות; לא על האישיות המרכזית שניהלה את הפעולות הצבאיות ולא על התנועה בתוך העם שחוללה את המלחמה. אנו עומדים ותוהים, איך קרה הדבר, שמלחמה אדירה זו, שנמשכה שלוש שנים ומעלה והכתה את הישוב היהודי בארץ ישראל הדרומית, כלומר ביהודה, אולי מכת מות, לא השאירה אלא זכרון מעורפל וקלוש מאוד בדורות שלאחר כך, שהסתפקו באגדות מחוסרות כמעט כל גרעין היסטורי אמיתי. התמיהה גדולה אולי עוד יותר כשנשים לב לעובדה המזוהה, ישגם המקורות הלא יהודיים, הרומאים והנוצריים, הם קלושים למדי ואינם לפי גדול המאורע. אין איפוא פלא בדבר, שהחוקרים מגששים עד היום באפילה וכל המחקרים בשטח זה ה„שמא“ בהם מרובה לאין ערוך מה„בריי“. אפייני למצב הדברים הוא, שבשנת 1821 פירסם הבישוף הדני ד"ר פרידריך מינטר ספר קטן על מלחמת היהודים בימי טריגוס והדריגוס¹⁾ ומותר להגיד, שעיקר הדברים שאנו מסוגלים כיום להוציא מהמקורות שבידינו על ענין זה כבר נמצא באותו חיבור מלפני 125 שנה. זה מראה לא רק את איכותו המצויינת של ספרו של מינטר אלא גם את דלות החומר שנתווסף מאז. משום כך יש לברך על כל נסיון חדש לברר את כל הפרשה מחדש מתוך תקווה לבאר ולפתור כמה פרטים נוספים, ולו רק חלק מהטעון ביאור ופתרון.

נסיון חדש כזה הוא ספרו של ש. ייבין. הוא מגולל לפנינו ידיעה רחבה המקיפה לא רק את הנושא במשמעותו המצומצמת אלא גם את עשרות השנים שבין מלחמת החורבן למרד בר כוכבא ומשתדל לבאר את הסיבות העיקריות שגרמו להתפרצות.

גוף הספר מתחלק לששה פרקים. הפרק הראשון מתאר את הגורמים המדיניים, החיצוניים, והפנימיים, שהיו קיימים בארץ ישראל בין מרד למרד. בעקבות ביכלר מראה ייבין בפרוטרוט, שאין כל מקום לדבר על חורבן ארץ ישראל כולה בימי מלחמת אספסינוס וטיטוס. אין ספק, שרוב רובה של הארץ ניצל אז מתוצאות הקרבות. כן לא היו האבדות בנפש גדולות כפי שנראה מתוך סיפוריו של יוסף בן-מתתיהו. מספריו של ההיסטוריון הם מוגזמים, כפי שאפשר להיווכח על נקלה. ייבין מתאר אחר כך את השינויים שחלו באדמיניסטרציה הרומאית על ידי הנהגת משטר פרובינציאלי גמור במקום שלטון נספחות של פרוטקטורט, שנתן מקום לאבטונומיה מצומצמת, ועל ידי כיבוש צבאי תדיר של הארץ. הוא מדגיש את ביטול הסנהדרין כתוצאה מתורבן ירושלים, את השינויים

1) Friedrich Münter, Der jüdische Krieg unter den Kaisern Trajan und Hadrian, Altona und Leipzig, 1821.

הכלכליים שבאו עקב המלחמה ואת המהפכה הרוחנית שהתחוללה בנפש העם. ייבין נוטה להניח, שהיה אישקט בארץ-ישראל בימיו של דומיטינוס קיסר. הוא רואה סימן לכך בטיעת מטבע על „יהודה השבויה” גם בימיו של קיסר זה וחץ מזה גם בהחמרת יחסו הכללי של דומיטינוס אל היהודים. לדעתי אין מקום להנחה זו. ראשית, המכה שהוכו היהודים בשנת 70 היתה עוד טריה מדי משוכלו היהודים לחשוב על מרידה, ולו רק קטנה, כבר בימי דומיטינוס. שנית, אין להוציא מיחסו החשדני של דומיטינוס כלפי „צאצאי בית דוד” שום מסקנות על נסיונות היהודים להתמרד. הוא הדין בידיעה אצל סוֹטוֹנוֹס, שדומיטינוס נהג חומרה קפדנית בגביית הפיסקוס היהודי עד כדי בדיקה גופנית, כדי להכיר את היהודים המשתמטים מפרעון המס. כל זה אינו אלא מראה את שלטון העריצים בימיו של דומיטינוס. חשדנותו כלפי יהודים „מבית דוד”, שישבו כביכול בגליל, נבעה לדעתי ממקור כללי יותר. אם בכלל יש להתיחס ברצינות לידיעה הנוצרית הזאת, שרית הסיפורים של הברית החדשה עולה מתוכה, הרי היא רק חוליה אחת בשרשרת החשדות שרחש דומיטינוס לגבי כל מה שהגיע אליו מן המזרח. כידוע הופיעו במזרח כמה רמאים בשם נירון, שהתכוננו לעלות על רומי ולכבוש את השלטון. המשחק — כמאמרו של טקיטוס — התחיל עוד בסוף ימיו של אספסינוס או בראשית ימיו של טיטוס ומלך הפרתים נתן ידו לפדאי, כדי לשלם לרומאים כגמולם על נהגם מנהג דומה כלפי ממלכתם. הדבר עורר רוגז גדול ברומי והענינים הגיעו כמעט לידי מלחמה. אולם סוף סוף הוסגר הרמאי לידי דומיטינוס. אין איפוא כל פלא בדבר, שדומיטינוס העריץ והחשדן מטבעו היה ער לכל תנועה וידיעה חשודה מהמזרח ומתקבל על הדעת, שנהג זהירות יתרה כלפי היהודים, ביחוד לאחר מה שקרה בארץ ישראל שנים מועטות לפני כן. אם כן, אין כל צורך להניח, שבימי דומיטינוס קיסר פרצו מהומות בארץ-ישראל. המטבע „יהודה השבויה” מימי דומיטינוס מוכיחה לכל היותר שדומיטינוס ייחס לעצמו נצחון שנחלו אחרים, מנהג שנהג גם במקום אחר.

מה שאין כן בימי טרינוס. בצדק סבור ייבין, שהיהודים בא"י השתתפו במרד הכללי. אמנם אין ליחס ערך היסטורי לידיעה אצל אבוראל-פרג' על גדירת לוקאס, מנהיג המורדים במצרים, לארץ-ישראל והשמדתו שם. אולם מוזר היה לחשוב, שארץ ישראל נשארה בימים הנסערים ההם מעין אי שקט בתוך התבערה הכללית. הרי אין ספק, שמרד כמרד היהודים בימי טרינוס, אשר הקיף שטחים עצומים, תוכן והוכן במשך זמן רב. ואפילו נאמר, שמרכז הארגון היה בחוץ לארץ, לא יתכן שהקושרים פסחו דוקא על ארץ-ישראל, שהיתה מטרם, ולא הכניסו אותה לתוך מסגרת פעולתם. ברור איפוא, שאף היא לקחה חבל במרד וסימן מובהק לכך הוא מניו של לוֹסִיסוס קוֹיטוס לנציב בה. ברבר פראי זה, שדיכא באכזריות נוראה את מרד היהודים בעורף הצבא הרומאי בארם נהרים, נשלח ליהודה, מפני שהראה את כשרונו לדכא את היהודים המתמרדים.

הפרק השני מדבר על עליית הדריונוס לכסא המלוכה ועל תקוות היהודים והמשא והמתן שלהם עם השלטונות הרומאים בדבר חידוש ירושלים היהודית. ייבין מבלט, בצדק, כפי שעשה גם שירר בשעתו, שתי סיבות עיקריות לפרוץ המרד בימי הדריונוס: החלטת הקיסר לבנות את ירושלים פעיר הלניסטית-רומאית בעלת צביון אלילי ואיסור המילה. את העובדה השניה הוא מדגיש תוך היסוסים מסויימים. לדעתי אין כל מקום לפקפוקים. הידיעה נכונה בהחלט והיא קשורה קשר אמיץ בידיעה על ההחלטה בדבר הקמת Aelia Capitolina. השאלה היא: מדוע אסר הדריונוס את מצוות המילה? ייבין, ההולך במקום זה

בעקבות אלון, מדגיש, שאיסור זה קשור במעמדה המשפטי של הדת היהודית במדינת רומי והוא מבאר אותו בזה, שלא היה שום מעצור חוקי לאיסור, הואיל והדת היהודית לא היתה נסבלת בתוקף חוק מפורש אלא מותרת רק למעשה: „ברגע שנראה לו לקיסר, או לנציבו, שעניני המדינה מחייבים לגזור על קיומה, לא מצא כל מעצור לפעולותיו בחוקת האימפריום“. אמנם נכון הדבר, שהאיסור קשור במעמדה המשפטי של הדת היהודית במדינת רומי. אולם הגדרת המעמד הזה כהיתר למעשה ולא להלכה אינה ברורה למדי. לדעתי חל בימי הדרינוס, ודוקא בראשיתם, שינוי ערכיני גמור ומוחלט לגב הדת היהודית מצד קיסר זה. כדי להבין את הדבר עלינו להעיף עין על מעמדה המשפטי של הדת היהודית עם חורבן הבית בשנת 70. נדמה לי, שמעמד זה מותנה על ידי שתי עובדות יסודיות: חורבן הבית וביטול הפולחן הדתי המעשי בו. שתי העובדות האלה שינו לחלוטין את מעמדה המשפטי של דת היהודים כפולחן מותר (*religio licita*) בתוך מלכות רומי. כי מה היה סימן החיצוני המובהק ביותר לכך, שפולחן דתי מסוים נחשב ברומי על סוג *religio illicita*? הנה אומר ההיתר לקיים את הפולחן המעשי בתוך המקדש כגון הקרבת קרבנות ושאר הענינים התלויים בכך, עבודת מסתורין וכיוצא באלה. בו ברגע שפולחן דתי נאסר במדינה נסגרו מקדשי ואפילו נהרסו, והוא נחשב מאותו רגע על סוג „הדת האסורה“. ולהיפך: סגירת מקדש והריסתו וביטול פולחן שימשו סימן מובהק לכך, שהדת אשר המקדש והפולחן המבוטלים שימשו אותה הפכה *religio illicita*. מנקודת ראות זו יש להביט על חורבן בית המקדש בירושלים בשנת 70. חורבן זה שימש סימן מובהק לכך, שמבחינה מדינית משפטית היתה דת היהודים, במידה שהמקדש שנחרב והפולחן המעשי שבוטל שימשו לה סמל, לדת אסורה. עובדה זו אינה נסתרת על ידי זה, שהממשלה הרומאית לא הפריעה אחרי חורבן הבית בעד קיום המצוות המעשיות. כי עד לימי הדרינוס לא הן שהיו את הדת היהודית לגבי המדינה אלא אך ורק הפולחן הדתי בבית המקדש: המצב המשפטי הזה הוא, שהיהודים לא עשו מעשה פלילי בקיימם את המצוות המעשיות ואף על פי כן היתה הדת היהודית מבחינה משפטית *religio illicita*. ואילו רצו היהודים למשל להקריב קרבנות בירושלים על הר הבית החרב היתה הממשלה הרומאית רואה בכך מעשה פשע ומרידה, אולם אותה ממשלה עצמה לא התערבה בכלל בקיום מצווה מעשית כגון מצוות מילה.

זה היה המצב עד ימיו של הדרינוס. קיסר זה פתח במדיניות פנימית חדשה שהיתה מבוססת על קונפצציה קלסיציסטית-פילוסופית של התרבות האימפריאלית. מן הרגע הראשון לעלותו על כסא המלוכה ריחפה לנגד עיני הדרינוס מטרה גדולה אחת: להנהיג את האידיאל התרבותי הזה בכל שטחי החיים של המדינה. הדת לא זו בלבד שלא הוצאה מן הכלל אלא להיפך, היא היתה אחת מאבני-הפינה של התכנית פולה. הדרך להגשמת האידיאל התרבותי הזה היתה הפצת התרבות העירונית של העולם ההלניסטי-הרומאי על כל תופעותיה האמנותיות, האורחיות והדתיות. הדרינוס השתדל להוציא לפועל את תכניתו בקנאות ולא סבל כל דבר שראה בו תופעה זרה ומנוגדת לאידיאל שלו. „את דת הרומאים חיבב ואילו לקדשי נזרים בו“, אומר עליו ספרטינוס, מחבר תיאור חייו (ואגב אורחא — דוקא בהתנהגותו גילה הדרינוס סימנים בולטים של אדם לא-רומאי ולא-קלסי). ברור, איפוא, שכאשר ניגש לפתרון הבעיה היהודית — לא זו בלבד שלא יכול למלא את דרישות היהודים אלא ראה הכרח לעצמו להרחיק לכת מהקיסרים שקדמו לו ולשלול את מנהגי היהודים בכללם כחטיבה אחת המנוגדת ניגוד גמור לשאיפותיו התרבותיות. הוא לא הגביל את האיסור על קיום

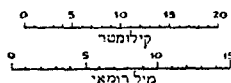
הדת היהודית בתחומי הפולחן המעשי של בית המקדש, כדרך שנהגו הקיסרים מזמן החורבן ועד ימיו, כלומר, הוא לא הסתפק באיסור חידוש הפולחן הזה, אלא הרחיב אותו גם על קיום המצוות המעשיות. בעיר הרומאית-ההלניסטית החדשה, שעתידה היתה לבוא במקום ירושלים היהודית ושנועדה להיות חוליה אחת בשרשרת התרבות האימפריאלית לפי תפישתו של הדריונוס, לא זו בלבד שלא היה מקום למקדש אלהי היהודים אלא גם שאר מנהגי עובדיו, כגון מצוות המילה, היו מנודים מחמת היותם זרים לחלוטין למהות התרבות הזאת. מכאן שאיסור מצוות המילה על כרחו היה מלווה איסור כל המצוות המעשיות בכלל ובצדק הביע ייבין את ההשערה הזאת. כך מתבררת סמיכות הפרשיות המוזרה לכאורה בין החלטת הדריונוס על בנין Aelia Capitolina לבין איסור מצוות המילה הנמסרת במקורותינו.

הפרק השלישי דן בבר כוכבא האישי. ייבין מוכיח שהכינוי הראשון בזמן הוא בר כוכבא ואילו בר כוזיבא הוא מאוחר. אין להסכים לדעה המובעת כאן, שמוצא הכינוי בר כוכבא הוא מקום הולדתו של הגיבור, שיש לחפש בסביבת הכפר הערבי פאוכב, כארבעה קילומטרים צפונית-מערבית מכפר מנדה שבעמק בית-גטופה. את הנכון מסר לנו למשל אבסכיוס מקיסריה בדברי ימי הכנסייה שלו, שבר כוכבא נקרא כך על שהאיר ליהודים ככוכב את חשכת עבודתם. הוא מוסיף אפילו, שבר כוכבא עצמו קרא לעצמו בשם זה. כינויים סמליים אנו פוגשים גם אצל לוחמי החרות החשמונאים ויש להניח, שבני דורו של בר כוכבא שיו דוגמא מפורטת זו לנגד עיניהם. כן אין לקבל את ההשערה, שאלעזר המודעי הוא אלעזר הכהן שעל המטבעות. אין לנו שום עדות לכך, שתנא זה היה כהן ואילו נבחר לכהן גדול, ולו רק לזמן קצר, ודאי שהיה נשאר הד כל שהוא לכך במקורותינו. לעומת זאת מסתבר, ששמעון שעל המטבעות הוא בר כוכבא ולא רבן שמעון בן גמליאל.

תיאור מהלך המלחמה עצמה וכל הקשור בו ממלא את שני הפרקים הרביעי והחמישי. „מסתבר, כי סיורוס פתח את מסעו על היהודים משני צדדים — ממערב וממזרח: הלגיונות שהובאו ממרחקים באו כולם ממערב או מצפון-מערב וקרוב לוודאי שרובם רוכזו בעכו. מצד שני, מלמדות מציאותן של הקיסר בגרש והשתתפותו של הלגיון שחנה בבצרה שבחורון, שחלק מן הצבא הונע כנראה גם מבסיס מזרחי. ואמנם, שני מבואות לו לגליל: ממערב — מעמק עכו דרך מעבר שפרעם — אל עמק בית גטופה, המפריד בין הגליל העליון והתחתון; וממזרח — דרך מעברות הירדן, שבגשר בנות יעקב היום, ועמק גינוסר — לטבריה, וממנה דרומה ומערבה, אל לב הגליל הפנימי“ (ע' פד). ייבין קובע, שלמעשה מדובר במקורות על חמשה מקומות שמילאו תפקיד מסויים בתנועות הצבא בגליל, שלושה במזרח הגליל ושנים במערבו וארבעה מהם הם נקודות איסטרטגיות. „שיחין“ (Asochis) נמצאת על הכביש הרומאי העיקרי, שעבר מעכו דרך כל הגליל לצד דרום מזרח והיא יושבת כמעט במבוא בקעת בית-גטופה ובמקום הצטלבות הכביש עם דרכי-משנה מכוול, כפר מנדא, שפרעם וישובים אחרים בסביבה. ברור, כי צבא כיבוש שבא מעכו נע בכביש הראשי ושאלף לתפוס את נקודת הצומת הזאת, וכן ברור, שהיהודים לא הסכימו לוותר על המרכז הזה בלא התנגשות עקשנית, שגרמה לשפיכת דמים רבה ולחורבן קשה (ע' פו). יחד עם שיחין נזכרת ככוול, שגם היא צומת חשוב בדרך מעכו ישר מזרחה אל פתחי הגליל העליון ונוטה אחר כך דרומה-מזרחה כדי לקשר את בקעת בית הכרם אל בקעת בית גטופה. במזרח הגליל נמצאת מגדלא, מגדל גוניא, בקצה הדרומי של עמק גינוסר ומחפה על מבואות טבריה דרומה והנחלים

ארץ-ישראל

מפת מרד בר-כוכבא

באורים:

- כרכים
- ערים מבוצרות
- ערים בינוניות פרוות
- עירות וערים מבוצרות
- עירות וערים פרוות
- כפרים מבוצרים
- כפרים פרוות
- מצבים

- מקומות קרב
- טור יהודי
- טור רומאי
- מפלה רומאית

היורדים ממערב ומובילים אל לב הגליל העליון ואל הדרך העוברת בארבל, בית נטופה, קנה, ומשם לידפת וכבול מזה ולכפר מנדא ולשיחין מזה ומפרידה בין הגליל העליון והתחתון (ע' פז). כאן היה גם כפר נימרה ואילו מגדל צבעייה הוא בעבר הירדן מזרחה בסביבות חמת גדר. הצבא הרומאי, שעלה מגרש היה מוכרח לעבור על פני המקום הזה וחיל המורדים, שביקש למנוע את חדירת הרומאים אל שטחי ארץ-ישראל המערבית היה יכול להתנגד רק בסביבת גדר וטוסיטא. וכאן היתה מגדל צבעייה נקודת ההתנגדות העיקרית מבחינה טופוגרפית (שם, שם). „מצד אחר נזכרות מגדלא וכפר נמרא... ודבר זה מלמד על עלית חטיבה רומאית מיוחדת, שבאה מעבר הירדן הצפוני דרך מעברות הירדן שבגשר בנוי יעקב. חטיבה זו במזרח מקבילה לחטיבה הצדדית ממערב, שעלתה מעכו דרך כבול. וכשם שהחטיבה הצדדית המערבית נתחברה עם הגייס העיקרי, שעלה ישר על שיחין, במקום כל שהוא לאורך הכביש העיקרי עכרשיחין והלאה מזרחה, כך בודאי נתחברה גם החטיבה הצדדית המזרחית, שהמשיכה דרכה

ממגדלא דרך בקעת בית ארבל, ועברה בקרבת כפר נמרא, עם הגיס המזרחי. העיקרי במקום כל שהוא על פני הכביש העיקרי הנ"ל העובר לרוחב הגליל והלאה לעבר הירדן: עכרשיחין-כפר שבת-כפר צמח-חמת גדר, וממנה הוא נמשך מזרחה. תפיסת הכביש העיקרי הזה בידי גייסות רומאיים שעלו ממזרחו ומערבו ונתחברו בודאי באיזה מקום באמצעו, אולי בסביבות צפורי, ביתרה למעשה את הגליל לשנים, וניתקה את כל הגליל העליון מן השטח שנשאר בידי חיל בר כוכבא" (ע' פח'). זאת היא זירת תנועות הצבא הרומאי בגליל כפי שייבין מתאר אותה תאור חי מאוד. לדעתי עלה חלק זה של הספר יפה מכל שאר החלקים. זה הוא בכלל הנסיון הראשון, עד כמה שידוע לי, לקשר את כל הפירושים המעורפלים שבמקורותינו ולשלכם לחטיבה טופוגרפית וצבאית שלמה. בכונה העתקתי את דברי ייבין על פי רוב כלשונם כדי לתת לקורא המעונין בהיסטוריה צבאית מושג מה מהדרך בה משתדל ייבין להגיע לידי תוצאות ממשיות. חשיבות רבה אני מיחס לפרק על מלחמת ביתר המבוסס על ידיעה חודרת של הצד הארכיאולוגי והטופוגרפי של הענין. כאן מדבר אלינו בלי ספק ידען מצויין של כל פרט ופרט.

החלק השני של הספר מכיל נספחים על בעיות מיוחדות. הנספח הראשון מטפל במחנה הלגיון העשירי בירושלים, תאור מאיר עינים מאת ארכיאולוג מובהק שמלאכתו בכך. הנספח השני נותן ניתוח מעמיק של המקורות היהודיים עם סינאופסיס מאלפת מאוד של הידיעות בירושלמי, בבבלי ובמדרש רבה על מגלת איכה, וסקירה על המקורות השומרוניים והנכריים. באלה האחרונים כלולים דיון קסיוס, ספרטיינוס וזכרים גם אפיינוס ופרונטו; חטיבה בפני עצמה הן הידיעות בספרות הנוצרית, בעיקר אצל אבסביוס מאבות הכנסייה, בכרזניקון פסחלי, בתולדות הכנסייה לפילוסטורגיוס, אצל אבי הכנסייה הירונימוס ועוד. הערות מאלפות לבעיות מיוחדות נמצאות בסוף הספר. כן יש להדגיש את התמונות המצוינות והתרשימים הזורעים על פני הספר כולו והמקילים על הקורא את הבנת הקטעים הטופוגרפיים והארכיאולוגיים. לעומת זאת יש לדעתי להשיג על הלשון הנמצאת לעתים קרובות ללא צורך.

כמובן שלא היה באפשרותי אפילו לנגוע בכל השאלות שהספר מטפל בהן. דלגתי על הפרק הששי והאחרון, על הבעיות הקונסטטוטיוניות של המשטר המהפכני. בכל אלה דן ייבין במקומות שונים. ברור שאין הספר פותר את כל השאלות הקשורות במלחמת בר כוכבא, אולם אין כל ספק שהוא צעד חשוב קדימה והחקירה הבאה לא תוכל להסich את דעתה ממנו.

דמויות העֶנְקִים שֶׁל ר' עֲקִיבָא וּבְרֵי-כֹכְבָא מְסַמְּלוֹת
אֶת שְׁנֵי הָאֲפָקִים שֶׁל הַגְּבוּלָה הַיִּשְׂרָאֵלִית שֶׁלֹּא־חָמַר
הַחוּרְבָן — גְּבוּלַת הַרֹם הַמְּקוֹדֶשֶׁת-וּגְבוּלַת הַחוּרֹשׁ
הַנִּדְחָת שֶׁנֶּחֱמָו עִתִּים בְּמֵאוֹתָהּ, עִתִּים בְּמִסְפָּרָהּ.

ברל כצנלסון